

Nazarova Zebiniso Abrorqulovna

Respublika musiqa va san'at kolleji

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek mumtoz musiqasini rivojlanish tarixi haqida bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *bastakor, kompozitor, janr, lad*

Mumtoz musiqa rivojlanish tarixini shartli ravishda ikki bosqichga ajratish **mumkin.**

Birinchisi – XX asrgacha bosib o'tilgan yo'l, Og'zaki an'anada saqlanib rivojlanishi, har biri o'z nomiga va uslubiga ega bo'lishi; IX asrdan boshlab “musiqiy risolalarda” Sharq mumtoz musiqasining nazariy masalalari Forobiy, Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, Abdulqodir Marog'iy, Abdurahmon Jomiy, Najmiddin Kavkabi, Darvesh Ali Changiy kabi ulkan olimlar tomonidan atroflicha o'rganilib kelingan. Ularning asarlari musiqa ilmining poydevorini tashkil qilib, musiqaning yuzaga kelishi, uning ijtimoiy hayotdagi o'rni, tarixiy shakllari, ijrochilik va ta'lim **masalalari** hamda ular negizida kuy, lad va usul tuzilmalarining tarkib topish qonun-qoidalari batafsil yoritilgan. Shu yo'lda maqom asoslariga ham nisbatan yagona ilmiy an'ana sifatidagi qarashlar **gavdalanadi.**

Ikkinchisi – XX asrdan boshlab mumtoz musiqa namunalari nota yozuvlariga bitilgan, sadolari ohangrabo tasmalariga tushirilgan, yangi ta'lim tizimida o'zlashtirilgan, havaskor va professional ansambllar va ijrochilar tomonidan ijro etilib, jonli an'ana tarzida yashab kelmoqda. Ashula va yallalar, dostonlar va **katta ashulalar**, cholg'u kuylari va turkumlar, maqomlar zamonaviy nota yozuvlarida muhrlanib, abadiy yashashga hozirlandi.

Ma'lumki, o'zbek mumtoz musiqa ijodiyoti tarixan asosan Og'zaki an'ana sharoitlarida rivojlanib kelgan. Ammo, Sharq musiqa nazariyasi **masalalariga** bag'ishlangan IX – XIII asr risolalarida musiqaning bir qator unsurlarini maxsus yozuvda belgilashga harakatlar amalga oshirilgan. Abu Nasr Forobiyning “Kitobul **musiqiy al-kabir**” asarida bunday izlanishlar o'zining ilk bor yechimini topgan **edi** va Sharq nota yozuvining yaratilishida zamin berdi (yozuvlar doira va maxsus **jadval shakllariga tushirilgan bo'lib**, asosiy tovush pog'onalari ud cholg'usi **pardalarini aks ettiruvchi harflar yordamida belgilangan**). XIII asrda Safiuddin Urmaviy “tabulatura” (jadval) shaklidagi nota yozuvini kashf qilishga muvaffaq bo'ldi. Mazkur yozuv tizimi ham ud cholg'usiga mo'ljallangan bo'lib, uning qator ijro xususiyatlarini aks ettira olgan. Bunday yozuv orqali o'z zamonida mashhur bo'lgan bir necha mumtoz maqom kuylari **hujjatlashtirilgan (bu yozuvlar frantsuz sharqshunos olimi DeErlanje, keyinchalik taniqli o'zbek maqomshunos olimi**

Ishoq Rajabov tomonlaridan hozirgi zamon nota yozuviga ko'chirilib, batafsil ilmiy (sharhlangan)3.

XX asrda o'zbek mumtoz musiqasi namunalarini to'plash va yozib olish (zamonaviy ovro'pa nota yozuvida) ishlari rivoj oladi. Buxoro "Shashmaqomi" ilk bor rus kompozitori Viktor Uspenskiy tomonidan notaga olinib (1923), to'plam sifatida chop etildi; keyinchalik Boboqul. Fayzullaev, Shonazar Sohibov va Fazliddin Shahobovlar (Tojikiston, 1950-1961), **Yunus Rajabiy** (O'zbekiston, 1959) kabi ijrochi va bastakorlar tomonidan yozib olinib, nashr etildi. "Xorazm maqomlari" turkumi Komil Devoniy (XIX asrning oxirida) ixtiro etgan "tanbur chizig'i" yozuvida (tabulatura nota yozuvi o'rta asrning XII-XIII asarlarida mavjud bo'lgan) kuy, usul va ijro asoslari qonunlashtirilib, qonunqoidalarga bo'ysungan holda mukammal ijro etilishi Xorazmda yo'lga qo'yilgan (mazkur yozuvlar **V. Belyayev, I. Akbarov** tomonlaridan zamonaviy notayozuviga ko'chirishgan; keyinchalik Ozod Bobonazarov, Botir Rahimov, Rustam Boltayevlar ilmiy-ijodiy izlanishlar natijasida "tanbur chizig'i" yozuvlari yangicha **tasavvurga ega bo'ldi**). **XX asrning 30-yillarida** Xorazm olti yarim va Dutor maqomlari Yelena Romanovskaya (1939), 50-yillardan boshlab Matniyoz Yusupov (1958) tomonidan yozib olinib, chop etiladi.4 Farg'ona-Toshkent maqomlari Viktor Uspenskiy, Viktor Belyaev, Yunus Rajabiylar tomonidan yozib olindi. Katta ashula, suvoralar, dostonlar ham ijrochilar, musiqashunoslar va o'zbek bastakorlari tomonidan yozib olindi. Yozib olingan va nashr etilgan to'plamlar orqali ilmiy-tadqiqot ishlari ham jadallashdi, shu bois XX asrning birinchi yarmida Rahmon Bekjon va Devonzoda, A. Fitrat, N. Mironov, V. Uspenskiy, V. Belyaev, ye. Romanovskaya, I. Akbarovlarning mumtoz musiqa masalalariga bag'ishlangan maqolalar va kitoblar yuzaga keldi. XX asrning ikkinchi yarmidan bunday ishlar yanada rivojlanib, I. Rajabov, Yu. Rajabiy, F. Karomatov, T. Vizgo, T. G'ofurbekov, O. Matyoqubov, R. Abdullaev, A. Jumaev, A. Nazarov, R. Yunusov, O. Ibrohimov, S. Begmatov kabi musiqashunos olimlar ilmiy ishlarida o'z aksini topdi. **XX asrda** o'zbek mumtoz musiqasini to'plash, yozib olish, ilmiy o'rganish va targ'ib etishda kompozitor va bastakorlar, musiqashunos olimlarning xizmatilari kattabo'lgan.

Xalq yoki bastakor tomonidan yaratilgan har bir musiqa asari o'z oldiga u yoki bu darajadagi vazifani qo'yadi. Mumtoz musiqa ham o'z mavqei, mohiyati, mazmuni, vazifasi va ijrochilik xususiyatlari jihatidan ikki yirik guruhga – ovoz va so'z bilan bog'liq bo'lgan aytim yo'llari va cholg'u orqali ifoda etiluvchi cholg'u yo'llarigabo'linadi.

1. Rustambek Abdullayev. “O‘zbek mumtoz musiqasi” Musiqa va san`at kollejlari hamda akademik litseylari uchun darslik. Tashkent, 2008.